

Kis Károly

Általános geofizikai alapismeretek

Lektorálták:

**Györfy János
Márton Péter
Szeidovitz Győző**

Az ábrákat szerkesztették:

**Jesús Reyes Nunez
Nemesi Szilvia**

© Kis Károly, 2002, 2007

Második, bővített kiadás

ISBN 963 463 542 3

Felelős kiadó: Hunyady András, igazgató

Nyomdai munkák: Danár Nyomda Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ	11
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	12
ELŐSZÓ A MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSHOZ	13
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	14
1. A GEOFIZIKA FELADATA ÉS KAPCSOLATA A FÖLDTUDOMÁNYOKKAL	15
1.1. A GEOFIZIKA DEFINÍCIÓJA ÉS SZAKTUDOMÁNYAI	15
1.2. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS EGYÜTTMŰKÖDÉSEK	16
1.3. A NAPRENDSZER ÉS A FÖLD	19
1.4. A FÖLD ÉS A NAPRENDSZER BOLYGÓINAK KIALAKULÁSA	28
1.5. A GEOFIZIKA ÉS A PLANETOLÓGIA KÖLCÖNTHATÁSA	32
2. SZEIZMOLÓGIA ÉS A FÖLD BELSŐ SZERKEZETE	35
2.1. BEVEZETÉS	35
2.2. RUGALMAS DEFORMÁCIÓK ÉS FESZÜLTSÉGEK	39
2.2.1. Bevezetés	39
2.2.2. Rugalmas deformációk	40
2.2.3. Rugalmas feszültségek	42
2.2.4. Rugalmas állandók	43
2.3. RUGALMAS HULLÁMOK	47
2.3.1. Bevezetés	47
2.3.2. A hullámegyenlet megoldásai: longitudinális, transzverzális és felületi hullám	48
2.3.3. Energiaterjedés harmonikus síkhullám formájában	52
2.3.4. A rugalmas hullámok diszperziója	52
2.4. FÖLDRENGÉSHULLÁMOK TERJEDÉSE A FÖLDBEN	55
2.4.1. Bevezetés	55
2.4.2. Rugalmas hullámok törése	55

2.4.3.	Látszólagos sebesség	58
2.4.4.	A földrengéshullámok pályája	59
2.4.5.	A menetidőgörbe	61
2.4.5.1.	<i>A direkt hullám menetidőgörbéje</i>	61
2.4.5.2.	<i>A reflektált hullám menetidőgörbéje</i>	62
2.4.5.3.	<i>A refraktált hullám menetidőgörbéje</i>	63
2.4.6.	A földrengések térhullámainak menetidőgörbéje	65
2.5.	A FÖLDRENGÉSEK PARAMÉTEREINEK MEGHATÁROZÁSA	71
2.5.1.	Bevezetés	71
2.5.2.	A földrengés kipattanási idejének meghatározása	72
2.5.3.	Az epicentrum meghatározása	73
2.5.4.	A földrengések fészekmélységének meghatározása	74
2.5.5.	A földrengések intenzitása	75
2.5.5.1.	<i>A Mercalli–Cancani–Sieberg-skála</i>	76
2.5.5.2.	<i>MSK–64 földrengés-erősségi skála</i>	78
2.5.6.	A Kövesligethy-féle eljárás	80
2.5.7.	A földrengések magnitúdója	82
2.6.	A FÖLDRENGÉSEK EPICENTRUMÁMAK ÉS HIPOCENTRUMÁNAK ELOSZLÁSA, GYAKORISÁGA ÉS EREDETE	85
2.6.1.	Bevezetés	85
2.6.2.	A földrengések epicentrumának eloszlása	85
2.6.3.	A földrengések hipocentrumának eloszlása	91
2.6.4.	A földrengések gyakorisága	91
2.6.5.	A földrengések és a rugalmas hullámok eredete	93
2.6.5.1.	<i>Tektonikus eredetű földrengések</i>	93
2.6.5.2.	<i>Vulkáni tevékenység által okozott földrengések</i>	98
2.6.5.3.	<i>Meteorológiai eredetű rugalmas hullámok</i>	98
2.6.5.4.	<i>Bányászat által okozott rugalmas hullámok</i> ..	98
2.6.5.5.	<i>Ipari tevékenységből származó rugalmas hullámok</i> ..	99
2.6.5.6.	<i>Robbantásokkal keltett rugalmas hullámok</i>	99
2.7.	AZ ADAMS–WILLIAMSON-FÉLE EGYENLET	102
2.7.1.	Bevezetés	102
2.7.2.	A sűrűség–mélység eloszlás	102
2.8.	A SZEIZMOGRÁFOK MŰKÖDÉSI ELVE	106
2.8.1.	Bevezetés	106
2.8.2.	A szeizmográfok differenciálegyenlete	108
2.8.3.	Szeizmológiai obszervatóriumok	111
2.9.	A FÖLD SZERKEZETE	112
2.9.1.	Bevezetés	112
2.9.2.	A földkéreg	113
2.9.3.	<i>A földköpeny</i>	119
2.9.4.	<i>A földmag</i>	128

2.10.	A FÖLD TERMIKUS FOLYAMATAI	130
2.10.1.	Bevezetés	130
2.10.2.	Hőszugárzás	130
2.10.3.	Hővezetés	131
2.10.4.	A hőmérséklet eloszlása a kontinentális és az óceáni kéregben	136
2.10.5.	A hőmérséklet eloszlása a földköpenyben és a földmagban ...	136
2.11.	A HOLD SZEIZMOLÓGIAI VIZSGÁLATA	140
2.12.	A SZEIZMIKUS KUTATÓMÓDSZER	142
2.13.	A FÖLDRENGÉSEK ELŐREJELZÉSE	145
2.14.	A SZEIZMOLÓGIA TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATOS ÖSSZEFOGLALÁSA	149
3.	A FÖLD NEHÉZSÉGI ERŐTERE, ALAKJA ÉS FORGÁSA	155
3.1.	BEVEZETÉS	155
3.2.	TÖMEGVONZÁSI POTENCIÁL ÉS TÉRERŐSSÉG	155
3.2.1.	A tömegvonzási potenciál és térerősség elemi bevezetése	156
3.2.2.	A tömegvonzási potenciál általános bevezetése	159
3.3.	CENTRIFUGÁLIS POTENCIÁL ÉS TÉRERŐSSÉG	161
3.4.	A FÖLD NEHÉZSÉGI POTENCIÁLJA	163
3.4.1.	Bevezetés	163
3.4.2.	A tömegvonzási potenciál specializálása	163
3.4.3.	A nehézségi potenciál szferoidális közelítése	165
3.4.4.	A Föld normál alakja	168
3.4.5.	A Föld normál nehézségi erőtere	170
3.4.6.	Az 1980-as Geodéziai Rendszer	171
3.5.	A NEHÉZSÉGI ERŐTÉR HELYTŐL FÜGGŐ VÁLTOZÁSAI	173
3.5.1.	A nehézségi gyorsulás változásának nagyságrendi becslése ..	173
3.5.2.	A nehézségi erőter horizontális gradiense	173
3.5.3.	A nehézségi erőter vertikális gradiense	174
3.6.	A NEHÉZSÉGI GYORSULÁS ABSZOLÚT ÉS RELATÍV MÉRÉSE, GRAVITÁCIÓS ANOMÁLIÁK	175
3.6.1.	A nehézségi gyorsulás abszolút mérése	175
3.6.2.	A nehézségi gyorsulás relatív mérése	178
3.6.3.	Gravitációs anomáliák	180
3.7.	GEOIDUNDULÁCIÓ	187
3.7.1.	Geoid	187
3.7.2.	Geoidunduláció	187
3.8.	IZOSZTÁZIA	194
3.8.1.	Magasságok és mélységek eloszlása	194

3.8.2.	A Pratt- és az Airy-féle izosztatikus modell	195
3.8.3.	Vening Meinesz-féle regionális izosztatikus modell	198
3.9.	AZ ŰRGEODÉZIA NÉHÁNY EREDMÉNYE	203
3.9.1.	Bevezetés	203
3.9.2.	Nagyon hosszú bázisvonalú interferometria	203
3.9.3.	Lézeres űrgeodézia	205
3.9.4.	Topex–Poseidon program	205
3.10.	ÁRAPÁLY	210
3.10.1.	Periodikus vízszintváltozás az óceáni partvidéken	210
3.10.2.	Az árapály-potenciál	211
3.10.3.	Az árapály vizsgálatából meghatározott periódusok	219
3.11.	A FÖLD FORGÁSI SZÖGSEBESSÉGÉNEK VÁLTOZÁSA	221
3.11.1.	Az időmérés	221
3.11.2.	Árapállysúrlódás	222
3.11.3.	A nap hosszának változásai	224
3.12.	A FÖLD FORGÁSTENGELYÉNEK IRÁNYVÁLTOZÁSAI	225
3.12.1.	Luniszoláris precesszió	225
3.12.2.	A planetáris precesszió és a csillagászati nutáció	229
3.13.	A PÓLUSMOZGÁS	229
3.13.1.	A pólusingadozás	229
3.13.2.	Pólusvándorlás	232
3.14.	HASZNOSÍTHATÓ ÁSVÁNYI NYERSANYAGOK KUTATÁSA GRAVITÁCIÓS MÓDSZERREL	233
3.14.1.	<i>Bouguer-anomáliák</i>	233
3.15.	A HOLD, A VÉNUSZ ÉS A MARS GLOBÁLIS GRAVITÁCIÓS ANOMÁLIÁI	235
3.15.1.	A Hold globális gravitációs anomáliái	235
3.15.2.	A Vénusz globális gravitációs anomáliái	239
3.15.3.	A Mars globális gravitációs anomáliái	243
3.16.	A FÖLD ALAKJÁVAL ÉS GRAVITÁCIÓS TERÉVEL KAPCSOLA- TOS NÉHÁNY TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ADAT	246
4.	FÖLDMÁGNESSÉG	253
4.1.	BEVEZETÉS	253
4.2.	A DIPÓLUS MÁGNESES TERE	253
4.3.	A FÖLDI MÁGNESES TÉR ELEMEI	257
4.4.	A FÖLDI MÁGNESES TÉR ANALITIKAI LEÍRÁSA	260
4.4.1.	A dipólustér momentumának és irányának meghatározása ...	263

4.5.	A FÖLDI MÁGNESES TÉR MÉRÉSE	266
4.5.1.	Mágneses obszervatóriumok	266
4.5.2.	Protonprecessziós magnetométer	268
4.6.	A FÖLD MÁGNESES TERÉNEK HELYTŐL FÜGGŐ VÁLTOZÁSAI .	270
4.7.	A FÖLDI MÁGNESES TÉR IDŐTŐL FÜGGŐ VÁLTOZÁSAI	271
4.7.1.	A földi mágneses tér paleoszekuláris variációja	273
4.7.1.1.	<i>Kőzetmágnesség</i>	273
4.7.1.2.	<i>A paleopólus helyzetének meghatározása</i>	276
4.7.2.	A földi mágneses tér évszázados változása	277
4.7.2.1.	<i>A földi mágneses tér évszázados változásának globális analízise</i>	281
4.7.3.	Nyugodt napi variációk (<i>Sq variációk</i>)	284
4.7.4.	Mágneses háborgások	284
4.7.5.	Pulzációk	287
4.8.	A BELSŐ EREDETŰ FÖLDI MÁGNESES TÉR	288
4.8.1.	Dinamómodellek	290
4.8.1.1.	<i>Korongdimanók</i>	290
4.8.1.2.	<i>Parker-féle dinamómodell</i>	294
4.8.2.	A nondipóltér nyugati driftje	297
4.8.3.	A földi mágneses tér szekuláris variációjának analízise	297
4.8.4.	<i>Glatzmaier–Roberts-féle dinamó</i>	300
4.9.	A KÜLSŐ EREDETŰ MÁGNESES TERET LÉTREHOZÓ FOLYAMATOK	306
4.9.1.	A légkör rétegződése, ionosféra, magnetosféra	306
4.9.2.	A földi mágneses tér és a napszél kölcsönhatása	310
4.9.3.	Töltött részecskék mozgása elektromágneses térben	312
4.9.4.	Vezetőképesség elektromágneses térben	314
4.9.5.	Nyugodt napi variációkat létrehozó folyamatok	316
4.9.6.	Mágneses háborgásokat létrehozó folyamatok	317
4.9.6.1.	<i>Magnetopauza-áram (Chapman–Ferraro-áram)</i>	317
4.9.6.2.	<i>Mágnesesuszály-áram</i>	317
4.9.6.3.	<i>Mágneses erővonal menti áram (Birkeland-áram)</i> ...	319
4.9.6.4.	<i>Poláris elektrojet</i>	322
4.9.6.5.	<i>Mágneses háborgás</i>	322
4.9.6.6.	<i>Mágneses pulzációk</i>	323
4.9.6.7.	<i>Sarki fény (aurora)</i>	324
4.10.	MAGYARORSZÁGI MÁGNESES ALAPHÁLÓZAT	326
4.11.	A MÁGNESES MÉRÉSEK ALKALMAZÁSA	330
4.12.	A NAPRENDSZER BOLYGÓINAK MÁGNESES TERE	334
4.13.	TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ADATOK A FÖLDMÁGNESSEGRŐL	339

5. GEODINAMIKA	345
5.1. BEVEZETÉS	345
5.2. A LEMEZTEKTONIKA ELŐZMÉNYEI	345
5.3. LEMEZTEKTONIKA	352
5.4. SZEIZMIKUS TOMOGRÁFIA	362
5.5. HŐSZLOPOK	365
5.6. ÁRAMLÁSOK A FÖLDKÖPENYBEN	367
FÜGGELÉK	371
F.1. GÖMBI HARMONIKUS FÜGGVÉNYEK	371
F.2. FÖLDTÖRTÉNETI KOR SZERINTI OSZTÁLYOZÁS	376
IRODALOMJEGYZÉK	379
TÁRGYMUTATÓ	393
NÉVMUTATÓ	403
SZÍNES KÉPMELLÉKLETEK	413